

СТАНОВИЩЕ

от проф. д-р Тодор Р. Полименов
за дисертацията на Елена Т. Цветкова
на тема:

Логически методи за изследване на семантиката на естествените езици

за присъждане на образователната и научна степен „Доктор“
по направление 2.3. Философия (Логика)
в катедра „Логика, етика и естетика“ на Философски факултет
на Софийския университет „Св. Климент Охридски“

Представеният от Елена Цветкова дисертационен труд представлява изследване на един важен и интригуващ, но същевременно труден в дълбочина и по обхват – и дори бих казал колкото специализиран, толкова и интердисциплинарен – въпрос, а именно: как безспорно епохалните постижения на модерната формална логика, които характеризират развитието на логическата теория през XX век, могат да се приложат и да се направят плодотворни в по-широката област на теорията за езика и по-точно при анализа на централното понятие на семантиката – това за ‘значенето’ на езиковите изрази, – така както с него се обяснява функционирането на естествените езици. Един систематичен въпрос от подобен мащаб изисква, разбира се, както познаване на съвременната логическа теория, така и на основните направления в лингвистиката на XX век. Елена Цветкова доказва своя интерес към логиката още в бакалавърската и магистърската работа, които защити в Секцията по логика в катедра „Логика, етика и естетика“ на Философски факултет на СУ „Св. Климент Охридски“, в които изследваше автори като Фреге и Крипке, но сега – редом с присъствието на анализи на логици и философи на езика като Ръсел, Витгенщайн, Карнап, Куайн, Остин, Стросън, Сърл, Лоренцен и др. – прави силно впечатление и заниманието с лингвисти и семиотици като Сосюр, Огден, Ричардс, Морис, Блумфилд и, разбира се, Чомски – на когото съвсем основателно е отделена немалка част от дисертацията и по отношение на когото е защитена една от централните тези на изследването, а именно че семантичните категории не бива да се интерпретират като субективни интуиции, а следва да се експлицират във вида на обективни критерии за смисленото, т.е. информативното говорене. Тук следва да спомена, че в дисертацията е обсъден подробно и един мислител, чиито изследвания се простират тъкмо върху полето, което се намира в пресечната област между формалната логика и теоретичната лингвистика, а именно Ричард Монтагю. С две думи, ерудицията, която Елена Цветкова демонстрира в предложения труд, е впечатляваща и отговаря напълно на мащабността на дисертационния проект. Това е още по-впечатляващо на фона на факта, че докторантурата на Елена Цветкова започна непосредствено след завършването на магистратурата по философия и беше реализирана в рамките на предвидения от

закона срок, т.е. това многостранно и многопластово изследване беше постигнато по същество само в рамките на три години.

Структурно дисертационният труд се разгръща в три стъпки (основни глави). Най-напред се разглежда теорията за значението, развита под влиянието на последователите на късния Витгенщайн с неговата теза, че значението на един езиков израз се състои в начина на употреба на този израз. Редом с Витгенщайн, с когото изследването започва, са проследени теориите за речевите актове на Остин и Сърл и прагматическото основополагане на семантичната теория в конструктивизма на Елангенската школа (с нейната т.нар. ‘диалогическа’ логика). Като втора стъпка на преден план излиза логическата семантика с идващата от Фреге теза за приоритета на значението на изречението през значението на неговите части, която е развита по-нататък от ранния Витгенщайн, Карнап, Куайн, Дейвидсън, Дамет, Тугендхат и др. под формата на т.нар. ‘истинностно-кондиционална’ семантика, т.е. семантиката на условията за истинност: значението на едно изречение се състои в условието за истинност на това изречение, т.е. да схващаме значението на едно изречение (да разбираме това изречение), означава да познаваме неговото ‘условие за истинност’, а значението на частите на изречението се състои, така да се каже, в техния ‘принос’ към израза на значението на изречението, което те образуват. При това ‘приносът’ на различите типове логически релевантни езикови изрази (сингуларни термини, генерални термини, логически частици) е съответно различен. Последната част на дисертацията, в която се появяват Карнап, Куайн, Крипке, но също и Чомски, и Монтагю, е посветена най-общо на интензионалната логика, където се изхожда от дистинкцията между екстензионални (истинностно-функционални) и интензионални (зависими от смисъла) контексти, за да се прецизира понятието за значение, като в значението на един израз се различат един екстензионален (референциален) и един интензионален (смыслово конституиращ) момент, т.нар. ‘екстензия’ и ‘интензия’.

Основната теза на дисертацията е, че методите на лингвистиката – била тя описание на закономерностите на някой от естествените езици, така както те се изследват от филолозите, била тя универсална, така както теоретичната лингвистика изследва най-общите черти на езиците изобщо, – са *дескриптивни* и като такива не са в състояние да експлицират основополагащи аспекти на категорията за значение като напр. тези, с които ние изобщо можем да дефинираме какво означава ‘смыслено говорене’, т.е. правене на информативни изказвания, които могат да играят определена роля в комуникацията. Както изглежда, с това Елена Цветкова има предвид, че за разлика от описателния подход на лингвистиката логиката развива концептуален апарат, с който може да се анализира нормативният фундамент на човешката реч. Последното до голяма степен действително е така, но според мен тук границите следва да се прокарат по-внимателно и по-нюансирано, отколкото това е направено в дисертацията. Най-напред понятието за информация или за информативно изказване трябва да се подложи на детайлен анализ. Струва ми се, че тогава може да се окаже, че теоретичните лингвисти не са чак толкова далече от философите на езика (логиците) в аналитичната традиция, на които дисертацията стъпва. Наистина, Елена

Цветкова многократно подчертава, че под ‘смыслево говорене’ разбира – следвайки може би Карнап, Стросън и Тугендхат – непротиворечиво и ясно говорене, но понятието за противоречиво говорене и това за ясно говорене просто биват предпоставени в дисертацията и никъде не биват обяснени и изследвани в детайли. Тук явно се разчита на компетентността на четящите, но това е недостатъчно, когато става дума за понятия, върху които се гради цялото изследване. Тук залогът е действително с какво точно логиката и философията на езика могат да допълнят лингвистичните изследвания на естествените езици.

В началото на становището споменах безспорните достойнства на дисертацията. Сега ще си позволя някои по-обща критични бележки. Те не бива да се разбират като омаловажаване на постигнатото, а по-скоро като препоръки за по-нататъшната работа.

(1) Още в заглавието се говори за „логически методи“. В увода логиката се отъждествява с философията на езика. Тази позиция би могла да се защити, но във всеки случай представя едно твърде широко разбиране за логиката като научна дисциплина. Ето защо нуждата от обяснение какво е характерното за един метод, за да го наречем „логически“, ми се струва още по-наложително. Това според мен не става ясно в дисертацията.

(2) В дисертацията се говори за „логика“, „семантика“ и под. по два коренно различни начина. От една страна се визират, както изглежда, съответните теории като системи от описания и обяснения, а от друга някакви кръгове от феномени, които се изследват и обясняват от въпросните теории. Още в заглавието се говори за „изследване на семантиката на естествените езици“ и с това не е ясно дали става дума за мета-изследване върху една теория (семантичната), или за изследване на понятието за значение с оглед на начина, по който то се употребява за обяснение на функционирането на естествените езици. По подобен начин се използват и термините „прагматика“ и „прагматически“, „граматика“ и „граматически“, „синтаксис“ и „синтактически“ – ту за характеризиране на теории за различни аспекти на езика, ту за хаактеризиране на употребата, на формите или на строежа на известни изрази.

(3) В един толкова лингвистичен тест трябва да се прави по-прецизно разликата между знак и съдържание на знака, между езиков израз и значение на израза (и евентуално между знак, значение и референт). Тази разлика е неясна на много места в текста. Ето два примера от Заключениеето, от което читателят по принцип очаква, че представя тезите на автора по най-чист и промислен начин:

(3.1) „значението на един термин не е просто синоним на термина, но и критерий за идентификация на предмета, носещ това значение“ (с. 205). Първо, тук за „сингуларен“ или за „генерален“ термин става дума? Второ, какво означава „синоним“? Един термин е *синонимен* на друг термин, когато тези два различни термина са интензионално еквивалентни, т.е. имат едно и също значение (в терминологията на Фреге: един и същ смисъл). Може би тогава можем да наречем единия термин „синоним“ на другия. Но може ли самото значение да е „синоним“ или „синонимно“ на нещо? То може да е едно и също или различно. Но дори да го наречем „синоним“

или „синонимно“ в случая, в който то е едно и също (макар че терминът „синонимен“ според мен би трябвало да се прилага само върху езикови единици, но не и върху техните значения), то тук пак остава озадачаващо как *значенето* на един термин е синоним не на значението на другия термин, а на *самия термин*. И кой е всъщност въпросният термин, за който става дума? Дали се казва, че значенето на един термин е идентично със самия този термин, или че е идентично с друг термин, ако този друг термин има същото значение? И можем ли да кажем, че един термин като езикова единица е идентичен със своето значение, без да смесим знака и неговото съдържание, езиковия израз и неговото значение? Положението с цитираното твърдение става още по-заплетено, когато в неговия край се заговаря за „предмета, носещ това значение“. Предметите – като извънезикови реалии – носят свойства, а не значения. Значението е репрезентативна величина, с която се описва видът на отнасянето на някакви езикови изрази към действителността, начинът на тяхното функциониране в комуникацията по отношение на действителността. Как един предмет може да „носи значение“? Изразите или знаците са тези, които имат или нямат значения. Изразът „X е значение“ е винаги съкращение на „X е значение на Y“, където „Y“ стои за определена езикова единица (била тя сингуларен термин, предикат, изречение, частица или под.).

(3.2) „... синонимност между едно понятие и описанията, които се свързват с него като негово съдържание. ... съдържанието на понятията и имената се разкрива в тяхната употреба“ (с. 206). Тук читателят остава с впечатлението, че понятията са езикови единици – най-наред затова, защото могат да се намират в отношението на синонимност (редом с описанията, които обаче се свързват със *съдържанието* на понятията, каквото и да означава тази релация на „свързване“); после затова, защото се намират на една и съща плоскост с имената; и накрая затова, защото те сами, на свой ред, имат ‘съдържание’. Разбира се, всеки може да употребява думата „понятие“ както сметне за целесъобразно, но според обичайната днес употреба понятията са интензиите (смислите, съдържанията) на термините (на вид езикови единици), но не са идентични с тях (два *различни* термина изразяват *едно и също* понятие, когато имат еднакъв смисъл). Докато езиковите единици са нещо конкретно (и дори когато ги разглеждаме като типове, те пак имат материални свойства, доколкото се явяват като типове фонем и графем), то понятията са абстрактни величини.

(4) Една от важните тези на дисертацията е схващането, че тъкмо истинностно-кондиционалната семантика дава ключа за обяснение на феномена на значението в естествените езици. Тук ми се струват важни няколко неща, които дисертацията не обсъжда.

(4.1) Истинностно-кондиционалната семантика обяснява само феномена на утвърдителното говорене (асерторичната реч). Ако изхождаме обаче от нея, какво да правим със значението на другите видове изречения, т.е. тези, с чието изричане – за разлика от употребата на съобщителните изречения – не се повдигат претенции истинност? С други думи, как на основата на истинностно-кондиционалната семантика да обясним напр. (значението на) заповедните, въпросителните, пожелателните и т.н.

изречения? Или последните са производни по някакъв начин от асерторичната реч? И ако да, по какъв начин?

(4.2) Достатъчно ли е действително понятието за условие за истинност, за да обясним понятието за значение? Ако приемем, че „Вечерницата“ и „Зорницата“ са интензионално различни, но все пак корелативни сингуларни термини, то изреченията (a) „Вечерницата е планета“ и (b) „Зорницата е планета“ ще имат, наистина, едно и също условие за истинност, а именно то ще зависи от това дали *предметът*, към който се отнасяме с „Вечерницата“, и този, към който се отнасяме със „Зорницата“, притежава свойството, което изразяваме с думата „планета“ (и тъкмо този предмет е *един и същ* в случая на „Вечерницата“ и „Зорницата“), но (a) и (b) очевидно няма да имат еднакво значение (‘смисъл’ в терминологията на Фреге), защото интензионално различните сингуларни термини в тях ще водят до обстоятелството, че (a) и (b) имат различни интензии (изразяват различни пропозиции). Следователно (a) и (b) са изречения с едно и също условие за истинност, но различно значение.

(4.3) В Увода (с. 10) се обяснява, че можем да посочим условието за истинност на едно изречение, като кажем следното: изречението напр. „Настоящият крал на Франция е плешив“ ще бъде истинно, ако има настоящ крал на Франция и той е плешив, а изречението „Майката на Мария работи в библиотеката“ ще бъде истинно, ако има майка на Мария и тя работи в библиотеката. Въпросът ми е: за какво е нужен този двоен израз? Не можем ли просто да кажем: изречението „Настоящият крал на Франция е плешив“ ще бъде истинно, ако настоящият крал на Франция е плешив, а изречението „Майката на Мария работи в библиотеката“ ще бъде истинно, ако майката на Мария работи в библиотеката?

(4.4) За да разберем смисъла на истинностно-кондиционалната семантика, ми се струва ключово да се разбере доколко изречението има семантичен приоритет пред своите части (т.нар. Фрегов ‘принцип на контекста’), защото едва на нивото на цялото изречение може да се говори за (условия за) истинност. Това е нещо, което е от ключово значение за систематиката на дисертацията, но на което не е обърнато достатъчно внимание.

(5) И нещо малко по-странично. В началото на дисертацията – във връзка със Сосюр и Блумфилд – се споменава тезата, че писането прави езика неясен и прикрит (с. 4). Въпросът ми е: дали това наистина е така? Обратната теза гласи: едва след откриването на писмеността, с която се появява необходимостта от ситуативно независимо (и пълно) конструиране на изречения (на такива езикови единици, които са разбираеми *и* извън контекста на тяхната първична употреба – на друго място и в друго време), феноменът на изречението изобщо излиза на преден план като базисна единица на речта. С други думи, след откриването на медиума на писменото слово хората са започнали да говорят всъщност така, както говорим днес, а именно така, както пишем. Нещо повече, систематичните занимания с езика започват най-напред тъкмо в рамките на обучението по правилно писане (както личи и от самото гръцко име „граматика“). Интересен исторически факт е, че напр. в Китай и Япония, където развитието на писмените знаци е поело в друга посока (различна от тази на азбучното

записване на семитските и индоевропейските езици), не са били развити нито граматиката, нито логиката като научни дисциплини (области на знанието, за които се е приемало, че си заслужава да се занимаваме с тях).

Въпреки горните критични бележки смятам, че дисертацията е свидетелство на огромен труд и съществено навлизане в изследваната тематика. Целите са поставени ясно и достигнатите решения са изработени отчетливо. Стилът на писане е точен и стегнат и показва свободно владение на техническата терминология. Дисертацията съдържа собствени идеи на дисертанта, които са развити оригинално. При това специализираната литература, която Елена Цветкова е успяла да разгледа за изминалите три години, е огромна по обем и изключително сложна като проблематика. Всичко това придава на дисертацията формата на едно компетентно и добросъвестно научно изследване.

Тъй като оценявам осъществяването на амбициозния изследователски проект като успешно и надхвърлящо в значителна степен обичайните изисквания за получаване на образователната и научна степен „Доктор“, бих искал да препоръчам на научното жури да гласува положително за нейното присъждането на Елена Цветкова.

София, 06.05.2019

/Т. Полименов/